

Козубенко Л. М.,

кандидат педагогічних наук,

доцент кафедри української і зарубіжної літератури та методики навчання
ДВНЗ «Переяслав-Хмельницький державний педагогічний університет імені Григорія Сковороди»

РОЛЬ МІФОЛОГІЇ В СИСТЕМІ ХУДОЖНЬОГО МИСЛЕННЯ МИКОЛИ МАРКЕВИЧА

Анотація. У статті розглядається роль міфології в системі художнього мислення Миколи Маркевича. Виявлено, що створюючи власний міф моральної України в умовах, коли відбулося руйнування української культури, духовне спустошення представників провідної верстви, письменник у своїх поетичних творах намагався пояснити процеси дегуманізації суспільства, відшукати ідеали його розвитку в архетипах, символах, які притаманні національному міфологічному мисленню.

Ключові слова: міфологія, мислення, фольклор, поет, образ, твір.

Постановка проблеми. Дослідження наукової, публіцистичної, літературної спадщини Миколи Маркевича здійснюється більш як півтора століття. За цей час науковці звертали увагу на постать цього мислителя, що проявив себе і як письменник, і як етнограф, і як фольклорист, і як історик, і як мовознавець, вказуючи на різні сторони його різнобічної діяльності.

Багатогранна творчість Миколи Маркевича мала непересічне значення для розвитку української історичної, літературознавчої, фольклористичної, етнографічної наук. Його дослідження на ниві історії, фольклору, етнографії, міфології, українського письменства формували поступ українства в складних умовах зростання нашого народу, його духовного нищення.

У зв'язку з тим, що дослідники художньої спадщини Миколи Маркевича не звертали увагу на особливості його романтичного мислення, що рельєфно проглядаються в поетичних творах, актуальність дослідження зумовлена потребою подальшого вивчення творчої поетичної манери письменника, зокрема виявити вплив міфології на систему художнього мислення митця.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасному національному літературознавстві переоцінюється художня творчість українських письменників різного часу, які були незаслужено забуті чи на догоду офіційним ідеологіям (царській, радянській) викреслені з історії розвитку літературно-культурного процесу. Це сталося й з Миколою Маркевичем, діяльність якого була негативно поцінована імперськими дослідниками, а за часів радянського літературознавства визнана реакційною, меншовартісною, буржуазно-націоналістичною. Так, Г.Гайдай стверджував, що Микола Маркевич належав до середовища консервативних романтиків, які ідеалізували патріархальні порядки українського минулого [4, с. 67]. О.Білецький вказував, що у низці творів Миколи Маркевича відчутний «голос феодално-монархічного націоналізму» [2, с. 198].

У монографії Є. Косачевської основна увага звернена на дослідження діяльності Миколи Маркевича як історика, фольклориста, етнографа, а також кілька параграфів присвячено розглядові його поетичного доробку. Літературознавець встановила, що Микола Маркевич як митець і історіософ сформу-

вав і художньо виразив нове розуміння духовної спадщини українського народу в синкретичному поєднанні його матеріальної культури, народної словесності, моральних засад та естетичних норм, усталив цей підхід як науковий лейтмотив і квінтесенцію художньої творчості [6].

Проте є цікаві розвідки, присвячені аналізу художньої спадщини Миколи Маркевича. Так, найпомітнішим монографічним дослідженням є праця С. Кур'янова «Літературна діяльність М. Маркевича в контексті українсько-російських літературних зв'язків» [8], у якій дослідник здійснив аналіз поетичного доробку митця, а також простудіював його літературознавчі, фольклористичні, етнографічні твори. Вперше у національній науці комплексно з'ясовано літературознавчі, філософські, естетичні погляди письменника, здійснено аналіз творів, вивчено його спадщину в системі розвитку українсько-російських літературних зв'язків [8].

Отже, хоча дослідження життя та творчості Миколи Маркевича здійснювалося науковцями в різних аспектах, усе ж варто зазначити, що про нього як українського письменника написано мало. Поза увагою літературознавців залишилася й проблема ролі міфології у формуванні його художньої манери письма.

Мета статті полягає в комплексному розкритті особливостей трактування ролі міфології в системі художнього мислення Миколи Маркевича.

Виклад основного матеріалу Будь-яку художню спадщину того чи іншого письменника варто розглядати у двох площинах: погляду індивідуальної міфотворчості і з позицій загальнокультурного контексту. Спрямованість Миколи Маркевича до глибинного, архетипового, універсального знайшла своє вираження в його поетичних творах, тому, виникши на ранньому етапі письменницької діяльності, не зникла й на наступних етапах творчості.

Зазначимо, що міфологізм, як стверджує Ю. Ковалів, – «це спосіб поетичної реалізації міфу в художній літературі, його смислове переінакшення на основі інтерсеміотичних прийомів, зокрема використання міфологем у новому семантичному полі, що актуалізує їх відмінні значення при збереженні архаїчної домінантності» [11, II, с. 54]. Зважаючи на зазначене, варто з'ясувати, в якій спосіб відбувається успадкування та інтерпретація давньоукраїнської міфології у творах Миколи Маркевича.

Питання міфологізму та міфопоетики художньої спадщини Миколи Маркевича в українському літературознавстві малодосліджене. Вважаємо, що потреба в такому дослідженні його художніх творів – одна з нагальних і повинна проводитися у двох площинах: наслідувальній (Микола Маркевич на рівні підсвідомості засвоїв міфологічну картину світу українців і мусив відтворити їх на рівні архетипів у художніх творах); міфотворчій (письменник як романтик повинен був тяжіти до

власного міфотворення). Як свідчить М. Костомаров, міфологія виступає «необхідною умовою і початковим матеріалом будь-якого мистецтва, його арсеналом і піддрунтям» [14, с. 21], тому з міфології поет черпав не лише мотиви і образи, а й знаходив у ній архетипи власної творчості.

Відомо, що література і міф взаємодіють у формі «переливання» міфа в літературу, коли література засвоює найглибші, найсуттєвіші міфологічні архетипові образи, відображає сакральню-магічну функцію міфу і синкретизм міфологічного мислення. Як стверджує Ю. Ковалів, «на переконання засновника архетипної критики Н. Фрая, ідея письменства полягає у перетворенні міфів. Отже, історія літератури тлумачиться не як процес, а як форма внутрішнього саморуху, що спрямований на видозміну міфем на різних етапах розвитку художньої свідомості» [11, II, с. 54]. Тому у своєму початковому вигляді міф, як відомо, більше розігрувався, аніж розповідався. У процесі еволюції образ героя міфу, що синтезував у собі всі ролі, розпався на функції різних персонажів.

Розглядаючи міфологічну модель творів Миколи Маркевича, важливо відстежити особливу модель світу, що поєднує макрокосм (природу) і мікрокосм (людину) в єдине ціле. Тому світ постає результатом міфологічного переосмислення інформації про середовище і саму людину. Відчуття єдності і протиставлення людини і природи наскрізно пронизує поезії «Сон-трава», «Відьма», «Сонце утоплеників», «Українські ночі», наповнюючи їх емоційністю, наснаженістю і філософським змістом.

Герої цих творів не просто живуть і діють на фоні природи, вони є її важливою частиною. Так письменник малює природне середовище, де збираються юні дівчата вітати весну: «Вечером собирайтесь девы / Слушать песнь мою... В роце темной и дубовой, / Каждый год с весною новой, / Сон-трава цветёт» [12, с. 5].

Майже у всіх поетичних творах письменник змальовує красу рідної природи, висловлюючи почуття любові та замилювання: «В Каневе Днепр разливаясь, волнуясь / Течет по песку голубою струей; / Там горы раздвинуты длинной грядой...» [12, с. 24]; «Степ широкой, степ обширный! / С первым голосом весны / По тебе Украины мирной / Гордо скачут табуны; / Над тобой плывёт высоко / Солнце знойною тропой; / И склоняюсь там, далеко / Небо обнялось с тобой» [12, с. 47] тощо.

Як бачимо, дії поетичних творів відбуваються на лоні природи. Про важливість природи для українців, їхню закоханість у навколишній світ писав М. Костомаров у праці «Две русские народности»: «Великоросу мало любить природу; у поселянина ви дуже рідко можете зустріти в городі квіти, які знайдуться мало не на кожному дворі нашого землероба...» [7, с. 53–54]. Тому вважаємо, що природа – невід’ємна від людини. Вона влітається в долю людини, стає на захист почуттів героїв, виступає свідком важливих і доленосних подій, а також випробувань, що випадають на долю персонажів.

Як відомо, у глибині міфічної свідомості нашого народу опрацьовувалася система бінарних опозицій, набір яких є найбільш універсальним засобом опису міфологічної моделі світу. Формуються бінарні (подвійні) пари з яскраво вираженими протиставленими ознаками, що мають позитивне і негативне значення (небо – земля, праве – ліве, схід – захід, біле – чорне, вода – вогонь, мокре – сухе, свій – чужий, чоловічий – жіночий тощо), що є «для міфопоетичної свідомості універсальним засобом описування всесвіту» [9, с. 340].

Такі бінарні протиставлення властиві художній свідомості Миколи Маркевича. У його творах можемо віднайти різні бінарні пари: раніше – тепер («отныне и до века» [12, с. 46], «там были казаuchy в лесах курени... А ныне... кому мы готовим коней?» [12, с. 50]); старий – молодий («юноши ему внимают, девы старца обнимают» [12, с. 18]); чоловіче – жіноче («то ссорит с жёнами мужей» [12, с. 16]; «юноши... внимают, девы... обнимают» [12, с. 18]). У цих бінарних протиставленнях варто вбачати риси архаїчного синкретичного мислення давніх українців, що знайшли своє художнє втілення у творах Миколи Маркевича.

Поза всяким сумнівом, поет був добре знайомий з українською національною міфологією. Тому й не дивно, що у поезіях «Відьма», «Чарівниця», «Вішалник», «Сонце утоплеників», «Добрий домовик», «Русалки» Микола Маркевич художньо втілює легенди та перекази українців про відьом, чортів, упирів, русалок, мерців тощо.

Мотив перевтілення тісно пов’язаний з архаїчною концепцією взаємооберненості всіх сторін та проявів дійсності. Звичайно, оживлення мертвого інтерпретується в міфології як смерть в одному статусі й народження в іншому. Стосовно ж трансформації легенди про відьму, то Микола Маркевич також дотримується її народного бачення. У поезії «Відьма» він розповідає про неї так: «Так три ночи ведьмы собираются злия; И после, убравшись в селенья родных, / То в трубы крестьянских прокрадутся хат, / То до крови бедных коров задоят / То путников вечером сводят с дороги, Огнём над болотом сверкая порой; То чёрною кошкой кидаются в ноги» [12, с. 7]. У цій розповіді простежується й характерне для міфологічної свідомості перевтілення людей у тварин (кішку), а також виразно спостерігається генетично-типологічна спорідненість описаного письменником з уявленнями народу.

Для порівняння наведемо приклад з усної народної творчості нашого народу: «Відьма оставляе свою душу дома, а сама летит у Киев, там є якась відьомська церква... Тоді вона ходє і коров доє, і скрізь літа, і зірочки з небе хвата» [13, с. 485]. Місце для шабашу відьом у поезії Миколи Маркевича також обрано у відповідності з народними уявленнями – Київські гори («Киева над Днепром стоит... / Тут старые ведьмы совет собирают...» [12, с. 6–7]). У переказах українців: «Відьма оставляе свою душу дома, а сама литит у Киев...» [13, с. 485]. Така подібність засвідчує, що Микола Маркевич інтерпретував українські перекази про відьом відповідно до вимог поетики романтизму.

Також типологічно близьким є відтворення у доробку Миколи Маркевича уявлень українського народу про «дружбу» відьом і чортів [12, с. 17]. У народних фольклорних переказах та легендах також оповідається про їхній зв’язок [13, с. 485].

Варто додати, що письменник передає не лише характерні для українців уявлення про відьму, а й пов’язані з нею ритуальні вчинки. Сам Микола Маркевич свідомо і підсвідомо засвоїв магію ритуалу, національного світовідчуття і це не могло не проявитися в його творчості. Ритуальні вчинки героїв зустрічаємо у його творах: так перед смертю «попа клич скорей, / Да скорей молись...» [12, с. 10].

Отже, як бачимо, у творах Миколи Маркевича відображено вірування українців у відьом, чортів, упирів, мерців, русалок. Тому варто додати, що письменник переосмислює теми народних легенд, оповідей, піддаючи інтерпретації як того вимагала поетика романтизму.

Поруч з міфологізмом художніх творів Миколи Маркевича проявляється і суто авторська міфотворчість. О. Киченко в монографії «Вступ до теорії фольклору» вказує: «Розвиток фольклору, літератури є інтерпретацією вже відомих міфологічних стереотипів мислення, наповнення постійної, вічної культурної структури кожного разу новим змістом. Отже, по відношенню до архаїчного типу і фольклор, і література є новою міфотворчістю, і саме так історично їх необхідно вивчати» [5, с. 25]. Приймаючи за первинну домінанту судження про те, що картина світу у творах Миколи Маркевича міфологізується, впевнено можна констатувати, що образ України, українського народу, в них – це авторський міф про Україну.

Дійсно, Микола Маркевич був обізнаний з українським фольклором, але трансформував національну культурну парадигму крізь свою художню свідомість, тому українська реальність, що поставала зі сторінок його творів, була вже міфологізованою, тобто такою, яка єднала минуле через теперішнє з майбутнім.

У творах Миколи Маркевича образ України міфологізується, а він стає міфотворцем її минулого. Вивчаючи історію свого народу (за такими, наприклад, джерелами, як «Історія Русів», а також інші козацькі літописи), він уявляє собі українське життя попередніх епох більш ідеальним, вважаючи минуле кращим стосовно сучасного. Тому герої так відтворюють бінарну опозицію вчорашнє і сьогоднішнє: «Булава, бунчуки / Не воскреснут для нас! / Лишь поют старики, / Как Хмельницкий погас: Уж не будет, не будет в Украине Гетьмана!» [12, с. 41]. Додамо, що, на думку М. Бахтіна, у минулому міфологічне мислення локалізує такі категорії, як ідеал, досконалість, гармонійний стан людини і суспільства [1, с. 297]. Тому міф моральної України, створений письменником, увірає образ бажаного майбутнього, яке нерозривно поєднане з ідеальним минулим.

Це свідчить, що Микола Маркевич намагався міфологізувати історію власного народу. Зосередивши увагу на основних її етапах, письменник наголосив на героїці перемог, звитязі пращурів. Як зазначала Т. Бовсунівська, «романтики утворювали історичні міфи не з тим, щоб прикрашати вітчизняну історіографію, але з метою увиразнення історичних фактів, тож утворений історичний міф видавався їм правдою. Минуле міфологізувалось ними» [3, с. 113]. Ураховуючи цю тезу, констатуємо, що Микола Маркевич міфологізував минуле України, вважаючи його досконалішим, моральнішим, що прочитується в його творах «Гетьманство», «Бандурист» тощо.

Шукаючи ідеальну модель держави в Козаччині, Гайдямаччині, осмислюючи соціально-національні типи українців, Микола Маркевич усвідомлює, що вона ґрунтується лише на духовно-світоглядних, культурних, моральних універсалиях, які вирізняють українців з-поміж інших народів. Тому в його віршах поетизуються такі одвічні чесноти та моральні якості українців, як воля, слава, мудрість, миролюбність, мужність, добродійність, безкорисливість, взаємодопомога [8, с. 11].

Відтворюючи добу Козаччини, український письменник у поетичних творах «Гетьманство», «Бандурист», «Чигирин», «Федір Богдан», «Мідний бик» відобразив символічні для нашого етносу соціальні типи: гетьмана, козака, увиразнивши їх тими рисами українського національного характеру, яких бракувало сучасникам: мудрістю, миролюбністю, відважністю, самопожертвою, безкорисливістю, взаємодопомогою, волелюбністю, працьовитістю, справедливістю, готовністю боронити свій край.

Микола Маркевич у поезіях «Бандурист», «Співець» змалював образ мудрого чоловіка, у якому проглядаються риси співця, пробуджувача пам'яті народу. У його постаті втілено й образ мудрого волхва, і типовий для поетики романтизму культ співця, який розвинувся в українській літературі першої третини XIX століття. Він «виступає як оссіанівський бард, носій історичної пам'яті старовини, нерідко безпосередньо пов'язаний з вищими надприродними силами, насамперед із самим Богом» [10, с. 143]. Бандурист виступає символом єднання минулого й сучасного через нагадування нащадкам про звитягу предків. Розширюючи символічне значення постації співця, варто додати, що він – носій народного духу, зберігач історичної пам'яті. Співаючи про славне героїчне минуле, він підкреслює колишню славу, увірає героїчний дух і патріотичні почуття гетьманів, козаків: «Дело важное, святое / На Украине певец! / Запоет-ли? Легче вдвое / Для размученных сердец; / От врагов ли станет больно? / Старики идут невольно / Слушать песнь о старине; / А козаки молодые / Песни слушают живья / Обь любви и обь войне...» [12, с. 18].

Стверджуємо, що Микола Маркевич, увівши до канви твору образу співця, зреалізував мотив національної туги, якою переймаються слухачі його пісень, що символізують зв'язок поколінь, сприяють підвищенню рівня самосвідомості і національної свідомості. Як зауважує І. Лімборський, «бандуристів у творах тогочасних українських письменників відведено функцію єднальної ланки між вчорашнім і сьогоднішнім днем, а його співи викликають живі і щирі почуття слухачів, пробуджують у сучасників почуття гордості за своїх предків (Л. Боровиковський: «Бандурист», «Баян»; А. Метлинський: «Бандура»; М. Костомаров: «Дід-пасічник»; М. Шашкевич: «Бандурист»; Т. Шевченко: «Перебендя»)» [10, с. 144]. Отже, Микола Маркевич образ співця змалював у душі романтичної традиції, показавши символом єднання минулого й сучасного через нагадування нащадкам про звитягу предків, носієм народного духу, зберігачем історичної пам'яті.

Висновки. Отже, звернення Миколи Маркевича до української міфології як до складової духовного розвитку українського народу, що фіксує його первинні уявлення про весь світ, свідчить про намагання митця відшукати першооснови буття, гармонію людини та природи, а також прилучитися до світоглядного культурно-духовного набутку пращурів. Створюючи власний міф моральної України в умовах, коли відбулося руйнування української культури, духовне спустошення представників провідної верстви, письменник намагався пояснити процеси дегуманізації суспільства, відшукати ідеали його розвитку в архетипах, символах, які притаманні національному міфологічному мисленню. У поетичних творах Миколи Маркевича відтворено образи рідного краю, козака, гетьмана, бандуриста, русалки, відьми; переважає український тип художнього романтичного мислення, образотворення, що дозволяє стверджувати про створення національного образу світу, спорідненого з міфологізованими уявленнями нашого народу.

Література:

1. Бахтин М.М. Эстетика словесного творчества. Москва: Искусство, 1986. 445 с.
2. Білецький О.І. Шляхи розвитку російсько-українського літературного єднання. Білецький О.І. Зібрання праць: у 5 т. Київ: Наукова думка, 1966. Т. 4. С. 196–338.

3. Бовсунівська Т.В. Феномен українського романтизму. Етногенез і теогенез. Київ, 1997. Ч. 1. 108 с.
4. Гайдай Г.О. Т.Г. Шевченко і М.А. Маркевич. Радянське літературознавство. 1960. № 3. С. 60–70.
5. Киченко Р. Вступ до теорії фольклору: Монографія. Черкаси: Брама, 2005. 238 с.
6. Косачевская Е.М., Маркевич Н.А. 1804–1860. Ленинград: Изд-во Ленинградского ун-та, 1987. 288 с.
7. Костомаров М.І. Слов'янська міфологія: Вибрані праці з фольклористики й літературознавства. Київ: Либідь, 1994. 384 с.
8. Курьянов С.О. Литературная деятельность Н.А. Маркевича в контексте русско-украинских литературных связей 1820–1830-х годов: Автореф. дисс. на соиск. учёной степ. кандидата филолог. наук. Днепропетровск, 1991. 17 с.
9. Лексикон загального та порівняльного літературознавства / За редакцією А. Волкова, О. Бойченка, І. Зварича, Б. Іванюка, П. Рихла. Чернівці: Золоті литаври, 2001. 636 с.
10. Лімборський І. Оссіанізм в українській літературі. Всесвіт. 1999. № 5–6. С. 141–146.
11. Літературознавча енциклопедія: У 2 т. / Авт.-уклад. Ю. Ковалів. Київ: Академія, 2007. Т.1. 608 с.; Т.2. 624 с.
12. Маркевич Н. Украинские мелодии. Москва: Типогр. А. Аполлонского, 1831. 160 с.
13. Українці: народні вірування, повір'я, демонологія / Упор. А. Пономарьова, Т. Косміної, О. Боряк. Київ: Либідь, 1991. 638 с.
14. Яценко М.Т. М.І. Костомаров – фольклорист і літературознавець. Костомаров М.І. Слов'янська міфологія: Вибрані праці з фольклористики й літературознавства. Київ: Либідь, 1994. С. 5–43.

Козубенко Л. М. Роль міфології в системі художественного мислення Н. Маркевича

Аннотация. В статье рассматривается роль мифологии в системе художественного мышления Николая Маркевича. Выявлено, что создавая собственный миф нравственной Украины в условиях, когда произошло разрушение украинской культуры, духовное опустошение представителей интеллектуальной элиты, писатель в своих поэтических произведениях пытался объяснить процессы дегуманизации общества, найти идеалы его развития в архетипах, символах, которые присущи национальному мифологическому мышлению.

Ключевые слова: мифология, мышления, фольклор, поэт, образ, произведение.

Kozubenko L. The role of mythology in the system of artistic thinking M. Markevich

Summary. The article deals with the role of mythology in the system of artistic thinking of Mykola Markevich. It was found out that in creating his own myth of moral Ukraine in conditions where the destruction of Ukrainian culture took place, the spiritual desolation of representatives of the leading stratum, the writer, in his poetic writings, tried to explain the processes of dehumanization of society, to find the ideals of its development in archetypes, symbols inherent in national mythological thinking.

Key words: mythology, thinking, folklore, poet, image, essay.